

Berhemeke Biyografîk a Baqustanî: Siltan Şêxmûs

A Biographical Oeuvre by Baqustanî: Sultan Shaykhmus

M. Zahir ERTEKÎN*

PUXTE:

Berhemên edebî yên klasîk ji bo dahatûya edebiyata neteweyan hîmên esasî ne. Heta ku dîmeneke giştî ya berhemên klasîk ên zimanekî li ber çavan neyête berpeşkirin meriv bi asayî nikare biryareke xurt di pêşveçûn û dewlemendiya edebiyata wî zimanî de bide. Berhemên klasîk ên kurdî jî kêm zêde têne weşandin, têne lêkolînkirin, lê ev xebatana heta niha negihşatîne asta ku tête daxwazkirin. Di gelek celebên edebiyata klasîk de kurdî baş nayê zanîn. Yek ji wan cûreyan jî biyografi ye.

Vê gotarê biyografiyeke/jînameyeke menzûm daye ber xwe ku ji layê Mela 'Eliyê Baqustanî ve hatiye nivîsîn. Navê berhemê; "Siltan Şêxmûs" e. Di eslê xwe de ev berhem li ser şecereyeke pexşan a Şêx Mûsa ez-Zûlî hatiye amadekirin. Şecere li ser jiyana Şêx Mûsa ez-Zûlî ye û nayê zanîn ku kê nivîsiye. Baqustanî vê şecereya destxet a pexşan a ku bi 'erebî hatiye nivîsîn peyda dike û bi Kurmanciyê menzûm ji nû ve saz dike. Baqustanî di vê menzûmeyê de, bi agahiyên ku di şecereyê de derbas dibin qîma xwe neaniye. Helbestvaniya xwe û edebiyatvaniya xwe jî di vê berhema xwe de ceribandîye. Gelek mijarên din ên dîrokî jî li ser agahiyên şecereyê zêde kirine. Di vê gotarê de Siltan Şêxmûsa Baqustanî di çarçoveya sînorên gotarekê de, ji hêla şiklî û naverokî ve hatiye dahurandin.

Bêjeyên sereke: biyografi, Mela 'Eliyê Baqustanî, Şêx Mûsa ez-Zûlî, edebiyata klasîk, Siltan Şêxmûs.

Dr., Zanîngeha Bîngolê, Fakulteya Edebiyatê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Bîngol, Turkiye.

Bingol University, Faculty of Literature, Department of Kurdish Language and Literature, Bingol, Turkey.

e-mail: zahirertekin@hotmail.com

ABSTRACT:

Classical literary works are the main elements for the future of nations. A sound decision could not be made on the literary wealth of a language without considering a general framework of classical works of the same. Classical works in Kurdish language are also investigated and published, however, these efforts

are yet to reach a satisfactory level. The existence of Kurdish language in various literary styles is yet to be known. One of these literary styles is biography.

A biography written in verse by Mela 'Eliyê Baqustanî will be scrutinized in the present study. This work in verse titled "*Siltan Şêxmûs*"¹, was written about a stemma about Şêx Mûsa Ez-Zûlî in prose. The stemma was written about the life of Şêx Mûsa Ez-Zûlî and its author is unknown. This stemma, originally written in prose as a handwritten manuscript in Arabic, was rewritten by Baqustanî in Kurmancî Kurdish in verse. When writing this work, Baqustanî did not confine himself to only including the information on the stemma, but also demonstrated his abilities as a poet and a man of letters. Furthermore, he added other historical information about the stemma to the manuscript. In the present article, Baqustanî's work "*Siltan Şêxmûs*" was studied based on style and content within the limits of the article.

Bêjeyên sereke: biography, Mullah Ali Baqustanî, Sheikh Mûsa az-Zûlî, classical literature, Sultan Shaykhmus

1. DESTPÊK

Edebiyata klasîk a kurdî li ser bingeha nezm û helbestê hatiye avakirin. Zimanê kurdî li gorî gelek lêkolîneran zimanekî helbestkî ye ango kirasê helbestê xweş li bejna kurdî tê, şairên kurd piranî merama xwe bi helbestê anîne ziman. Edebiyata klasîk a kurdî jî bi çeşnên xwe yê curbicur ve nezm e. Wek xezel, texmîs, qesîde, murebbe, munacat, mewlûd, mîracîyye, îdiyye, pendname, qewl, xezewatname, dîrok, destan, ferhengên menzûm, bawername û wd. Hin ji van çeşnan tenê helbest in ango helbestên lîrîk in. Lê hin ji wan jî bêtir menzûmeyên didaktîk/hevojkar in. Wek bawername, dîrok, ferhengên menzûm, tezkîre, biyografîyên menzûm û wd. Ji ber ku hilma nezm û helbestê hênîk e û ji ber ku bêhna wê şîrîn e, herwiha bi hêsanî têtê jiberkirin piranî ev terz hatiye tercîhkirin.

Yek ji van cureyan jî bêguman biyografîyên menzûm in. Wekî pejirandineke giştî ye ku kurdî di vê cureyê de qels maye. Rastî jî dema ku me xwest vê gotarê binivîsin, me di nav xebatên kurdî de lêkolînek kir, lê mixabin tiştêk bi destê me neket. Herwiha rasterast jiyana şêxekî, şexsekî, welîyekî ku bi tirkî û menzûm hatibe nivîsîn jî bi destê me neket. Lê bawerîya me ew e ku di vî warî de jî edebiyata kurdî baş nehatiye kolandin. Dema li ser vê cureyê vekolîn bîn kirin dê bê dîtîn ku edebiyata kurdî ya klasîk di vî warî de ne bêpar e.

Ji aliyekî din ve yek ji çavkaniyên herî girîng ên edebiyatên klasîk ên milletên misilman dîne îslamê ye û edebiyata kurdî ya klasîk jî di nav vê kategoriyê de ye.

1 (Sultan Shaykhmus)

Mela ‘Eliyê Baqustanî mîna gelek helbestvanên Kurd şîra xwe bi zimanê kurdî ristiye. Ji bilî ku di warê ziman de mahir e, herwiha mutesewifekî ehlê hal e. Jixwe nezma xwe bi vê bîr û baweriyê hûnandiye. Di helbestên wî de evîna Xwedê û bawerîya tesewifê mijarên sereke ne. Ji bilî van mijaran medhiye û mersiye jî nivîsandine ku di gelek helbestên wî de dengên keser û derdan têne bihîstin. Di helbestê de Melayê Cizîrî û di nezma mewlûdê de jî Melayê Bateyî şopandiye. Ev rasteqîn ji bo gelek şairên Kurd pîvan e û ne tişteki xerib e jî. Lewra van her du hostayên mezin bi nezma xwe mohra xwe li edebiyata kurdî xistine û bi rengê helbesta xwe bûne mînak ji bo gelek helbestvanên li dû xwe.

Berhema Mela ‘Eliyê Baqustanî a bi navê *Siltan Şêxmûs* ji bo van diyardeyan nimûyeke baş e û loma jî ji vê gotarê re bûye mijar. Em hêvî dikin ku ev berhema Baqustanî dê van hizrên me piştrast bike.

2. MELA ELIYÊ BAQUSTANÎ

2. 1. Jiyana Mela ‘Elî

Mela ‘Eliyê Baqustanî, di sala 1917’an de li gundê Tizyan (bi Tirkî Elmabahçe) a li ser Stewra Mêrdînê hatiye dinyayê. Malbata wî bi ‘eslê xwe ji Zivinga Hecî ‘Elya ye, ku niha ev gund bi navçeya Sêrtê, Dihê/Erûhê ve girêdayî ye. Navê bavê wî Mihemed û navê diya wî ‘Edlê ye. Bavê wî Mela Mihemed, melayê Tizyan bû. Mela Mihemed, ji xeynî Tizyan li Baqustanê û li ‘Ewîna jî melatî kiriye. Mela Mihemed dema ku li ‘Ewîna melatî dikir çûye hecê, li wir wefat kiriye û li Texma Wadî Fatma hatiye definkirin. Piştî wefata bavê wî, malbat ji gundê ‘Ewîna dîsa vegeyriyaye Tizyan.

Mela ‘Elî, di destpêkê de li ba bavê xwe dixwîne. Paşê diçe ‘Ewîna li ba Mela ‘Evdil‘ezîz dixwîne. Paşê diçe gundê Qerepêçê ku niha bi navçeya Bismilê ve girêdayî ye, li ba Mela ‘Evdilwehabê Xirbê Hecî xwendina xwe didomîne. Piştî ku xwendina xwe xilas dike ji sê kesan îcazeyên ‘ilmî distîne: Şex Seydayê Cizîrî, Şêx Seyfeddînê Hamidî û Şêx ‘Arifê Hamidî. Herweha ji Şêx Seydayê Cizîrî îcazeyê tesewwufî jî distîne.²

² Ev her çar îcaze bi halê xwe yê orijînal li cem me parastî ne. Îcazeyê ku ji Şêx ‘Arifê Hamidî wergirtiye rûpelek e û bi ‘erebî ye. Di binê rûpela îcazeyê de nav, kunye û îmzeyê Şêx ‘Arifê Hamidî heye. Di dawîya îcazeyên ku ji Şêx Seyda wergirtiye de navê çar şahidan jî hatiye nivîsandin. Ji van şahidan yek Seyyîd Zubeyr Ernasî ye, yek Mela ‘Ebdulwehabê Elhaxî ye, yek ‘Ebdussamedê Fariqî ye û yek jî Hacî Mela Mustefayê Fariqî ye.

Ji ber ku seydayê wî Mela ‘Evdilwehab ji gundê xwe Xirbê Hecî bar dike Mela ‘Elî jî di şûna wî de dest bi melatiyê dike. Paşê tê Baqustan³ û melatiyê wir dike. Piştî ku di salên nodî de gund tê şewitandin, Seyda ji Baqustan bar dike û li Amedê bi cî dibe. Nêzikî wefata xwe, dîsa diçe gundê xwe û li wir wefat dike (2002). Tirba wî jî li Baqustanê ye.

2. 2. Berhemên Mela ‘Elî

Mela ‘Elî kesayetekî berhemdar e. Sê berhemên wî yên Kurdî û heft berhemên wî yên ‘Erebî hene. Heta niha tu berhemên wî nehatine çapkirin û hemû jî destxet in. Em dê van berheman li jêrê bi kurtî bidin nasandin.

2. 2. 1. Berhemên Kurdî

1. Dîwançe

Helbestên Mela ‘Elî bi her awayî klasîk in. Jixwe tevaya alimên ku di medreseyanê Kurdistanê de gihîştine, dema ku dest bi nivîsandina şîrê kirine şeweya klasîk bi kar anîne. Lewra nûjenî li gorî terza gihandina wan nebû û ji helbesta nûjen zêde ne haydar bûn. Dîrok, destan, qewl, herb, ferheng, jînenîgarî û gelek mijarên rojane bi rêbaza helbesta klasîk dihatin hûnandin. Mela ‘Elî jî yek ji van şair û edîban e ku bi çend aliyên xwe ve hêjayî lêkolînê ye.

Sisê ‘Erebî, bîst û sisê Kurdî bi tevahî bîst û şeş helbestên Mela ‘Elî li ber destê me ne. Temamê helbestan, ji aliyê me ve hatine latînzê kirin.⁴ Helbestên Mela ‘Elî, ji mersiye, texmîs, naat û hîn gelek cûre û mijarên din pêk tên. Weke gelek şairên kurd ew jî di bin bandora Melayê Cizîrî de maye.

2. Siltan Şêxmûs

3 Ji ber ku nivîskarê me bi vî gundî tê naskirin (Mela ‘Eliyê Baqustanî) û gora wî jî li wir e, em dayîna hin agahiyan derheqê vî gundî de pêdivî dibînin. Navê Baqustanê piştî ihtilala 12’ê Îlonê bi Tirkî wek Bağyaka hatiye guhertin. Gund bi navçeya Mêrdîn Stewrê ve girêdayîye. Di navbera Bernîşt (Bağlıca) û ‘Ewîna (Sürgücü) de ye. Gund li girekî ku li qeraxê çemekî ye hatiye avakirin. Çem ji Şêxan tê û ber bi ‘Ewîna ve diçe, ji wir jî xwe li nêzikî Bismil bera çemê Dicleyê dide. Di newala ku çem têde diherike çandîniya avî tê kirin, li ciyên mayî jî çandîniya demî tê kirin. Ji vê pêve xwedikirina heywanan jî li vê derê tê kirin. Di sala 1993’an de gund hatiye valakirin. Ji sala 2001’ê û vir ve hin ji gundiyan vegeeriyane gund. Koçberên ku ji gund bar kirine bêtir li Mêrdîn, Qoser, Diyarbekir, Bismil, Edene, Enqere û Stenbolê bi cî bûne. Gund 42 km dûrî Mêrdîn û 25 km dûrî Stewrê ye. Dibe ku navê Baqustan di ‘eslê xwe de Baxistan an jî Baxustan be. Heta niha di lêkolîn û pirsînan de me tişteki wiha nedît. Di nava gundiyan de jî her weke Baqustan hatiye bilêvkirin û ji kevn de weke Baqustan hatiye binavkirin. Lêbelê di helbesteke Mela ‘Elî de weke Baxustan hatiye nivîsandin (Baxêstîtan e meqamê hewe/Niha maye xalî temamî ji we). Herwiha di destpêka berhema wî *Siltan Şêxmûs* de jî dema ku behsa dîroka jidayîkbûna xwe kiriyê Baxistan nivîsiye. Lê dîsa me di vê gotarê de weke bikaranîna rojane forma “Baqustan” pejirand.

4 Bi vê minasebetê em spasîyên xwe pêşkêşî cenabê Tehsîn Îbrahîm Doskî dikin ku di latînzêkirina helbestan de ji me re bû alîkar.

Mijara vê gotarê ev berhem bi xwe ye. Loma li jêrê em dê bi berfirehî li ser hûr bibin.

3. Mewlûda Nebî

Mewlûda Mela ‘Elî wergera mewlûda pexşan a Îbnî Hecerê Heytemî ye. Berhem bi şêweya nezmê hatiye nivîsandin û ji 44 rûpel û 13 beşan pêk tê.

2. 2. 2. Berhemên ‘Erebî

1. Siyer

Ev berhem, siyer (jiyana Pêxember) e. Di serê pirtûkê de dibêje ku ev berhem behsa jiyana, sîfet, exlaq û wîladeta pêxember dike. Bi tevahî 18 rûpel e.

2. Tefsîr

Ev berhem, tefsîr/şîroveya Quranê ye. Mela ‘Elî, bi sûretê “Waqî’e”yê dest bi tefsîrê kiriye û heta sûretê dawî yê Quranê (Sûretê Nas) tefsîra xwe domandiye. Nivîskar xwestiye ku cihên din ên Qur’anê jî tefsîr bike, lê ji ber hin sedemên taybet û nepeydabûna derfetan nekariye dewam bike. Berhem 120 rûpel e.

3. Tesewîf

Ev berhem di derbarê tesewîfê de hatiye nivîsandin û 95 rûpel e. Li gor agahiya ku di pirtûkê de hatiye dayîn di sala 1971ê de hatiye nivîsîn.

4. El-Fesîhe

Ev berhem jî di derbarê tesewîfê de hatiye nivîsandin. Ji berhemên wî yên din mezintir e. Piranî nesir be jî di cînan de nezm jî dikeve dewrê. 356 rûpel e. Mijarên tesewîfê yên sereke, weke terîqet, seyr û silûk, salîk û sofî, adab û şertên sofîtiyê, meqam û cureyên nefsê dihewîne. Ji edebiyata farsî û kurdî, li gorî mijarê hin helbest jî hatine bicîhkirin. Ji Melayê Cizirî û Mela Xelîlê Sêrtî helbest hatine wergirtin. Bi ‘erebî jî helbest di nava berhemê de hene ku ev helbest yên nivîskar in. Nivîskar armanca berhema xwe wiha destnîşan kiriye: *“Ev berhem ji bo kesên ku di riyeke bi hêz de meşîne û ji bo xweparastina ji kirinên necîs kitêbeke nesîhetê ye.”* (Baqustanî, El-Fesîhe, r.2.)

5. Fetewa

Ev berhem di mijarên cuda yên dînî de gelek fetwayan di xwe de dicivîne. Ev berhem jî destxet e û ji 214 rûpelan pêk tê.

6. Kitêba Duayê

Mela ‘Elî di vê berhemê de gelek duayên girîng û navdar bi pênuşa xwe ji nû ve nivîsîne. Hin ji wan duayan ev in: Telqîna miriyan ji bo zilaman, telqîna miriyan ji bo jinan, duaya Xitma Quranê, duaya 15ê meha Şabanê, duaya piştî xwarinê, duaya nîkahê, duaya roja ‘idê, ji bo heciyên duayên taybet, duyayên piştî limêjan, fêde û sûdê esma-ul’husna, niqûtînen hikmetên Luqmanê Hekim...

7. Şerha Terkîb-i Bend û Tercî Benda Ziya Paşa

Li ser rûpelê ‘ewil wiha nivîsiye. *“Haza şerhû benû Diya Paşa Hedretleri. Bi qelem ebu Henîfe el-Hac el-Mela ‘Elî Saîb Ertekin el meşhûr bi Baxistanî. Xweda jê re bide ‘alî meratib. Heçî bixûne fatiha ser ruhê katib”*(Baqustanî, Şerha Terkîb-i Bend, r. 1) *Di serê rûpelê duyem de dîsa bi destxeta xwe û bi tirkî wiha dibêje: “Diya Paşanın Terkîb-i Bend û Tercî Bend musralarının şerhidir.”* (Baqustanî, Şerha Terkîb-i Bend, r. 2) Piştî vê agahiyê bi ‘erebî beşa hemdele û selweleyê heye. Paşê bi ‘erebî derbasî şîroveya beytan dibe. Berhem ji 33 rûpelan pêk tê.

3. ŞÊX MÛSA EZ-ZÛLÎ (1077-1165)

Berhema Mela ‘Elî navê xwe ji Şêx Mûsa ez-Zûlî distîne. Herwiha mijara berhemê jî jiyana wî bi xwe ye. Ji ber ku mijar li ser vî kesayetî ye, me xwest berî em li ser berhemê hûr bibin, hinekî li ser jiyana Şêx Mûsa bisekinin. Gelo kî ye Şêx Mûsa ez- Zûlî?

Navê wî yê direj Şêx Zeyneddîn Mûsa b. Mahan b. Mehdî ez-Zûlî el-Mardînî ye. Zeyneddîn leqeba wî ye, *Zûlî* û *Mardînî* nîsbetên wî ne. Di nav gel de bi kurtî jê re tê gotin Siltan Şêxmûs. Di sala 1077an (h.470) de hatiye dinyayê û di sala 1165 (h.561) de çûye rehmêtê. Tirba wî di navbera Mêrdîn û Amedê de, di sînorê navçeya Şemrexê (Mazîdax) de ye û 25 km. dûrî Mêrdînê ye. Şêx Mûsa di dewra Merwanîyan de hatiye dinyayê û di dema Artûqîyan de wefat kiriye (Yılmaz, 2010, r. 27).

Malbata Şêx Mûsa digîhêje Hezretê ‘Umer. Ji bo teblixa dînê Îslamê ji Mekkê koçberî bakurê Iraqê, mentîqa Şehrezor û Tigrîtê bûne. Bavê Şêx Mûsa Şêx Mahan û bavê Şêx Yehya ji Tigrîtê koçberî bajarê Mêrdînê bûne. Tirba bavê Şêx Mûsa li bajarê Mêrdînê li gundê Tixûbê ye. Li gor hinekan jî tirba wî li herêma Xursê li gundê ‘Elî Paşa ye. Şeş kurê Şêx Mûsa hebûn. Zuriyeta Şêx Mûsa bi kurê wî Mihemed Se’îd dom kiriye. Tirba Mihemed Se’îd jî li cem tirba bavê wî ye. Siltan Şêx Mûsa li gundê Şeyxana jorî (Atlıca) hatiye dinyayê. Şopa mala wî û medresa wî gihiştiye heta niha. Gorên Şêx Aqil u Şêx ‘Elî ku ji zuriyeta Şêx Mûsa tên li vî gundî ne. Jiyana wî ji xeyrî xwendinê li mentîqa Şêxan derbas bûye.

Zawiya Siltan Şêx Mûsa mîna kulliyeyek biçûk e. Ji bo sofî û feqîyan medrese, camî û zawiye hatiye inşakirin. Siltan Şêx Mûsa di zemanê xwe de gelek meşhûr bû. Siltanê Artuqîyan jê re hurmet dikir û jê re zawiye/tekke çêkirin.

Şêx Mûsa li ba medresa xwe hatiye definkirin. Tirba wî Siltanê Artuqîyan Nasiriddîn Artuq Arslan (637/1239) ava kiriye. Piştî Siltan Mensur (Necmeddîn Gazî 711/1312) ew çak kiriye. Tirbên her du siltanan jî li kêleka tirba Şêx Mûsa ne. Nasiruddîn Artuq Arslan 35 salan di dema hukumdariya xwe de li herêmê pir xebat kirine (Yılmaz, 2010, r. 27).

Lêkolîner Zeynelabîdîn Zinar *Rêçika Zûlî* û piştî wêfata *Siltan Şêxmûs* domandina vê terîqetê wiha şîrove dîke:

“Kurê *Siltan Şêxmûs* yê mezin Şêx Mihemed, ji bo belavkirina *Rêçika Zûlî* çûye herêma Xerzan û li gundek bi navê Werqanis cîwar bûye û heta ku çûye ber dilovaniya Xwedê jî her li wê derê bûye. Gora Şêx Mihemedê kurê *Siltan Şêxmûs* jî, li Werqanisê bi Quba Xaniyê Reş navdar e û bûye devera seredana xelkê herêmê, ji xelkê re gelekî pîroz û xweşgîr e” (Zinar, 2011, r.14).

“Ji Şêx Mihemed heta digîje Şêx Fethullahê Werqanisî, tev akinciyê vî gundê Werqanisê bûne. Ew gund niha girêdayî navçeya Hawêlê (Baykan) ye ku navçe bi parêzgeha Sêrtê ve ye. Ji wê hingê ve heta niha, ango ji Siltan Şêxmûsê Zûlî hetanî Şêx Fethullahê Werqanisî, ew bav û bapîr tev bi zanistiyê ve lipikîne, çî di medreseyên xwe yên taybetî de û çî jî di medreseyên herêmê yên din de be dersdarî kirine; bi hezaran, bi dehhezaran û hîn zêdetir destûrname dane şagirdên xwe yên Kurd û yên ji neteweyên cînarên Kurdistanê weke Ereba, Faris û Turkan” (Zinar, 2011, r.15).

Çawa ku di pirtûka *Tebeqatî Kubra* ya Şêx Yûsuf Nebhanî de jî behsa *Rêçika Zûlî* hatiye kirin, ev rêçik ji *Siltan Şêxmûs* diçe heta ku digîje Hezretî ‘Umer. Wekî ku tê zanîn *Rêçika Qadirî* digîje Hezretî Elî û ya *Neqşebendî* jî digîje Hezretî Ebûbekir. Navê vê *Rêçika Zûlî* heta dema *Siltan Şêxmûs* jî, *Rêçika Farûqî* bûye. Lê di dema kamilbûna Siltan Şêxmûsî de, navê wê hatiye guhertin û bûye *Rêçika Zûlî* (Zinar, 2011, r.15).

40 xelîfeyên Siltan Şêxmûsê Zûlî hebûne. Ji wan xelîfeyan hinekên navdar ev in: Şêx Yehyayê Tikrîtî, Şêx Sadiyê Amêdî, Şêx Cemalê Şîrazî, Şêx Cemaleddînê Hekarî, Şêx Pîr Xetab, Şêx Hesenê Zirqî, Şêx Ebdullahê Altînî, Şêx Fereh Ehmedê Rûmî, Şêx Ebdullah, Şêx Dawidê Kirkinî, Şêx Mucella, Şêx Eliyê Muhellemî, Şêx Merwan, Şêx Berzan, Şêx Pîr Elî, Şêx Exiyê Bunyan, Şêx Gurlozan, Şêx Mexlûfê Mecnûn, Şêx Dawidê Thûmî, Şêx Eliyê Farqînî, Şêx Îbrahîmê Comanî, Şêx Xendeq, Şêx Xeşef (Zinar, 2011, r.17). Ew xelîfeyên *Siltan Şêxmûs* li Kurdistanê belav bûne û gel îrşad kirine, heta ku Mewlana Xalidê kurdî yê Şehrerezorî çûye Hindistanê û ji Seyîd Ebdulahê Dehlewî *Rêçika Neqşebendî* aniyê. Hingê *Rêçika Zûlî* xwe guhaztiye ser *Rêçika Neqşebendîtiyê* û li îrşadê domandiyê û didomîne... Bi kurtî tê gotin ku *Rêçika Zûlî* li Kurdistanê dest bi îrşadê kiriye û li Kurdistanê jî gihaye dawiyê.

4. BERHEMA SILTAN ŞÊXMÛS A BAQUSTANÎ

4. 1. Ruksar û Tertîba Berhemê

Berhema *Siltan Şêxmûs* a Mela ‘Eliyê Baqustanî ji aliyê ruksarê ve bi teşeya mesnewiyê û ji behra Muteqarîb bi kêşa “*Fe’ûlun Fe’ûlun Fe’ûlun Fe’ûl*” hatiye nivîsin. Berhem ji aliyê tertîbê ve ji du beşên sereke pêk tê. Beşa yekem şecere ye, pexşan e û ji bo berhema me ya ku em dê li ser bixebitin çavkaniya sereke ye. Beşa duyem jî -ku bûye mijara vê vekolînê- ji 17 başan pêk tê û bi tevahî 1034 malik e. Ev beş kurdî/kurmancî ye.

1. Beşa Yekem

Eve beş bi ‘erebî hatiye nivîsin, pexşan e û 40 rûpel e. Ev beş herwiha sedemê nivîsandina beşa duyem jî di hundirê xwe de dihewîne. Beş ji bilî çend rûpelên pêşîn ku ew jî derheqê sedemê nivîsandina berhemê de ye, bi tevahî şecereya *Siltan Şêxmûs* e. Baqustanî çiroka nivîsandina berhema xwe wiha şîrove dike:

“Rojekê Hacı ‘Elî⁵ ji min re got; li cem Şeyxaniyan⁶ şecereya wan heye ku ev şecere ya Siltan Şêxmûs e. Here ji wan bistine û ji nû ve binivîse. Piştî vê agahiyê ez çûm gundê Şeyxan û min ew şecere bi dest xist. Min dît ku şecere gelekî hincirî û perpûtî ye. Rûpelê serî û yê dawî wenda ye. Min dest bi nivîsandinê kir lêbelê di ciyekî de digot ku neseba Siltan Şêxmûs digihêje ‘Ebduşems. Helbûkî me dizanibû ku neseba wî digihêje Hezeretû ‘Umer û di neseba Hezretî ‘Umer de bi navê ‘Ebduşems kesek nîn e. Baweriya min li vê nusxeya şecereyê qels bû. Bi vê hincetê min dev ji nivîsandina wê berda û min ev nusxeya şecereye xiste sendoqê. Min xwest ku bikolim ta şecereya rast bi dest xim. Di vî warî de min dest bi lêkolînê kir. Wê demê di derbarê wê herêmê de zanayekî navdar hebû ku bi xwe jî seydayê min bû: Mela Ehmedê Tizyanî. Ez çûm cem wî û min pirsra şecereyê ji wî kir. Wî ji min re got ku, min jî di şecereyê heman agahî ditiye. Paşê got ku nusxeyek şecereya Siltan li gundê Şeyxan li ba Reşo heye. Ez çûm mala Reşo. Min şecereya di destê wî de xwest. Min dît ku ya min û ya wî weke hev in. Ferqa wan tunebû. Bi ihtîmaleke mezin nivîskarê wan û dema nivîsina wan jî ‘eynê bû. Paşê hin kesan ji min re gotin ku şecereyek li gundê Şêxanî Jorî li ba Ebdullah heye. Hinekan jî gotin ku şecereyek bi navê Hac Muhemmed Elî kurê Şêx Yûsif ku di wê demê de li saziyeke fermî rêvebir bû, heye. Hinekan jî digotin ku li gundekî Bismilê, Kundikê ‘Eyşo, li ba Seyid Mela Ehmed e. Ez li van ciyan tevan û li gelek ciyê din jî geriyam. Lê mixabin mi tu şecere bi dest nexist. Bist sal şûn de, di berhemekê de rastî dîroka Emewiyan û xelifeyên wan ên Şamê hatim. Di wê derê min neseba ‘Umer b. ‘Ebdul‘ezîz dît. Min dît ku ew neseb û neseba 20 sal berê di şecereya Siltan Şêxmûs de hatiye nivîsin eynê ye. Wê demê min baweriya xwe anî û ez qanî’ bûm ku şecereya destê min rast e û min dest bi nivîsina wê kir.” (Baqustanî, r. 4,5.)

2. Beşa Duyem

Helbestvan piştî ku şecereya *Siltan Şêxmûs* ji nû ve bi destxeta xwe dinivîse, jê

5 Ji nivîsê em hîn dibin ku navê vî şexsî Hacı el Qerfî eş Şêxanî ye. Herweha bavê xesûya Mela ‘Elî Baqustanî ye.

6 Yanê xelkên gundê Şeyxan.

re îlhamek peyda dibe ku wê bi awayekî menzûm bi kurdî jî binivîse. Di encamê de îlhama xwe bi cî aniyê û agahiyên ku di şecereyê de hene, bi riya nezmê kiriye kurmancî. Lêbelê ne tenê agahiyên şecereye, di derbarê Silta Şêxmûs de, zanînen xwe û melûmatên ku ji zanayan bihîstiyê jî xistiye nava berhema xwe ya kurdî/kurmancî. Bi vî awayî berhemeke kurdî-klasîk derketiya holê.

Ev beş jî 84 rûpel e. Bi tevahî berhem 124 rûpel e. Berhem di sala 1985an de hatîye nivîsîn û nehatiye çapkirin. Di nava berhemê de, hin sererastkirinên helbestvan hene. Li hin ciyan malik zêde kirine, li hin ciyan wî bi xwe şerh û şîrove kirine. Zêdeyî bi kurdî hatine kirin. Lê di gelek ciyan de jî bi ‘erebî şîrove hatine kirin. Ev jî nîşan dide ku helbestvan li ser berhema xwe hûr û kûr xebitiye.

Ji ber ku armanca me beşa kurdî ya berhemê ye, emê berê xwe nedine beşa pêşîn a ‘erebî. Xuyaye ku ev beş jî xebateke xweser dixwaze, lê nebû perçeyeke vê xebata me.

4. 2. Naveroka Berhemê

Helbestvan berhema xwe dabeşî ser hevde beşan kiriye. Bi vê dabeşiyê helbestvan him karê xwe hêsantir kiriye û him întîqala ji beşan û xwendina wan rihettir kiriye. Têkiliya her beşekê bi ya berî xwe heye. Ango mijar li gorî rêzekê hatine saz-kirin û bêyî ku mijar ji hev qut bibe, bi hev ve hatine girêdan⁷. Bi kurtasî naveroka beşên berhemê ev in:

Di beşa yekem de ku sernavê wê “*Di Behsa Îstîmdada Ji Ewliya*” ye, geregî û girîngiya hezkirina ji ewliyan, şefeetxwestina ji wan derdikevin pêş. Helbestvan bi nezma xwe ya sade mirovan agahdar dike ku şefeeta ewliyan di roja heşrê de erkeke paratoner hildide ser milên xwe. Eger ewliya ji meriv re nebin delîl ango şefeetxwaz, dê roja qiyametê zelîlî bikeve para wan. Ne tenha însan belkî ajal jî muhtacî vê şefeetê ne. Eger ku dev û lêvên wan hebûna, ji xelasiya derd û xeman dê hemû ajalan ji ewliyayên Xwedê şefeet bixwesta. Ev beş 17 malik e:

*Tuyurê hewaê û heywanê hûr
Cemîê heşerat di erd û bihûr*

*Eger fehm û nutqek ji wan ra hebû
Sûal û ‘ezab û heşir ji hebû*

7 Di heşt beşên pêşî yê berhemê de qelem têgeheke xurt a nav berhemê ye. Lê ji ber ku di beşên bê de bi hûrgulî em dê li ser wê rawestin, li vê dere em ê nekevin vê mijarê.

*Ewan jî şefa'et bixwesta hema
Jibona xelas bin ji kerb û xema (1/11,12,13)*

Beşa duyem,⁸di rutbeyên me'newî de cudahiya ewliyayan, zanîna wan a razên Xwedê, xwedanhuneriya Siltan Şêxmûs, hebûna esrar û kerametên wî, medfûniya wî ya li Şeyxan⁹, fezileta serîlêdana gora wî, agihaya hebûna çil xelîfeyên wî, pîrbûna xêra xwendina îxlasan li ser wî, mijarên li dû hev rêzkirî yên vê beşe ne. Beş ji 34 malikan pêk tê.

*Beşa sêyem*¹⁰ di derbarê pesnê Siltan Şêxmûs de hatiye nivîsîn û 68 malik e. Beş, bêtir li ser taybetmendiyên Siltan yên tesewifi hatiye amade kirin. Zikrê wî, haletên wî yên me'newî, sazkirina avahiya tekya wî, rêzgirtina murîdên wî di vê beşê de bi cîh bûne. Beş bi mijara hêjmara çil xelîfeyên Siltan û şandina wan a ciyên cuda, dîroka wefata Siltan, ciyê ku lê hatiye defînkirin û şîna li dû wî, bi dawî dibe. Di malika şêst û çaran bi teqwîma koçî tê diyarkirin ku Siltan di sala 560/1165an de wefat kiriye.

*Di pêncsed û şêstî wê zatê cemîl
Ku çûbû ji dunyê muhibbê celîl*

*Bi ah û hezîna murîd pur gelek
Dûa û qîraet dixwendin gerek*

*Di tekya şerîf de ji xurfek¹¹ di wur
Bi xusl û selatê defîn bu li wîr*

*Niha jî dewamî ziyaret dibin
Muzurê¹² ku tîn wir ji heddê derin*

*Ji bîra mekin şêx ji xetm û du'a
Dewamî bixwînin ji wîr fatîha (3/64,65,66,67,68.)*

8 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Hinek Medh û Ewsafê Siltan Şêxmûs de" ye.

9 Gündekî bi navceya Şemrexa Mêrdîn ve girêdayî ye.

10 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Pesn û Medhê Siltan Şêxmûs de" ye.

11 Xurf: Menzel, oda

12 Muzur: Ziyaretvan

Beşa çarem¹³ li dor kerametên *Siltan Şêxmûs* hatiye honandin û ji 46 malikan mutesekkîl e. Di serî de hebûna kerametê têtê rave kirin û herwiha keramet, weke dana Xwedê hatiye pênase kirin.

*Gelî ehlê hadir heçî hûn hene
Ji ehlê Xuda ra keramet hene*

*Ku îqrar û bawer bikin hûn gerek
Bi dan û 'etaya wî rebbê felek (4/1,2,)*

Piştî hindê bi angaşteke gewre dibêje ku bê hed kerametên Siltan hebûne. Piştî vê îdiayê derbasî kerametên dibe û desteyek mînakên kerametên Siltan vedibêje. Bo nimûne;

*Ji 'adetê xariq lê zahir dibû
Bi esrarê barî mû'etler dibû*

*Didîtî resûlê Xweda pur dewam
Herekkat bi tewfîqa wî bûn mûdam*

*Liennel hedîd û îza messehû
Kelubbanin teriyyîn îza zabe hû¹⁴*

*Dûa wî qebûl û mûcab bû gelek
Çi ko ew mûhibbê Xweda bû gerek*

*Wekî ew feqîr ra duakê bike
Xeniyyê bi emwal û bi emlak dike*

*Xenî ra nifir kê eger ew bike
Wî muhtacê xeyr û zekatê dike*

*Dua wî ji kor re weha ew dibe
Bi bîna û ruhni hema ew dibe*

13 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Hinek Kerametên Siltan de" ye.

14 Wate: Lewra dema ku wî dest bi hesin dikir weke şîr diheliya.

*Ê çavê ku sax bî dua wî dike
Ku 'ema û koriyy û bê çehv dike (4/7,8,9,10,11,12,13,14.)*

Herweha di dawîya malikên vê beşê de behsa 'Edî Kurê Musafir dike û dibêjê ew jî di heman serdemê de li herêma Colemêrgê xelîfetiya terîqeta neqşebendî kiriye û ew jî xwedan kerametên mezin bûye.

*Li Hekkar çikandî ku 'ekkaz¹⁵ 'Edî¹⁶
Heçî tê ji wê der dibêjin me dî (4/32.)*

Beşa pêncem¹⁷ ji 31 malikan pêk tê, di derbarê bav û kalên *Siltan Şêxmûs* de ye. Li gorî vê tesnîfê *Siltan* kurê Mehdi kurê Hemdan kurê Ehmed kurê Qasim kurê Henna kurê 'Ebdurrehîm kurê 'Ebdul'ezîz kurê kurê 'Ebduşşems kurê 'Ebdulmenaf e. Ji layê dayikê ve digihêje hezretî 'Umer.

Beşa şeşan¹⁸ ji 20 malikan pêk tê. Li gorî agahiyên vê beşê şeş zarokên *Siltan* hebûne. Navên wan li gorî rêza temenê wan ev in: Muhemmed Se'îd, 'Ebdullah, Muhemmed Xalid, Mûhemmed Nezîr, 'Ebdûlîlah û Ebdul'aleh¹⁹. Di dawîya vê beşê de behsa zarokên Mûhemmed Se'îd jî tê kirin ku mezintirîn kurê *Siltan* e.

Beşa heftem²⁰ bi navê Dawûd, Hesen û Mûhemmed behsa sê xelîfeyên *Siltan* tê kirin. Wesfên wan, kerametên wan û mezinahiya wan a tesewîfî di vê beşê de hatiye reve kirin. Ji 13 malikan pêk tê.

Beşa heştam²¹ li ser Şêx Dawûd radiweste. Şêx Dawûd yekem xelîfeyê *Siltan Şêxmûs* e. Li gorî agahiyên vê beşê, di bavê heştam de Şêx Dawûd û *Siltan Şêxmûs* digihêjin hev. Herwiha navên bav û kalên Şêx Dawûd jî hatine destnîşan kirin. Beş ji 12 malikan pêk tê.

15 'Ekkaz: Ço

16 'Edî kurê Musafir (1074-1162): 'Alimekî sunnî û mutesewîfê mezin e. Êzdî bî çavêkî pîroz li wî dinîhêrin. Li Lubnanê li bajarê Baalbekê li gundê Baytîfarê hatiye dinyayê. Xwendina xwe ya sereke li cem bavê xwe xwendiyê. Ji bo xwendineke berfireh çûye Bexdayê. Şêx 'Edî u Şêx Mûsa him hemdemê hev in him jî bi hev re xwendine. Herduyan li cem Şêx Aqilê Menbîcî xwendine û xelîfeti standine. Hersê bi hevrê çûne hecê. Ji hece Şêx Aqilê Menbîcî; Şêx Mûsa şandiyê Mêrdînê, Şêx 'Edî şandiyê Hekkariyê. Di wê demê de pir ehlê tesewîfê derketine holê û bi navên wan, terîqet hatiye damezrandin.

17 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Ecdadê *Siltan* de" ye.

18 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Ewlad û Zarokên *Siltan* de" ye.

19 Ev nav di esasê xwe de 'Ebdul'alî ye. Ji be ku wezna risteyê xira nebe weke 'Ebdul'aleh hatiye nivîsîn. Lewra bi vê navê ku hatiye nivîsîn navên Xweda nîn e. Di pişka 'Erebî ya berhemê de rastiya wê hatiye nivîsîn ku ev jî ji şecereya resen hatiye wergirtin. (Baqustanî, r. 28.)

20 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Hersê Xelîfên di Tekyaya *Siltan* de" ye

21 Navê bêşê yê resen "Di Behsa Şêx Dawud, Xelîfê *Siltan* de" ye.

Beşa nehem,²² ji 276 malikan pêk tê û beşa herî dirêj a berhemê ye. Mijar li ser taybetiyên xelîfeyê navdar ê Siltan Şêxmûs, Şêx Hesên e. Piştî guftûgoya bi qelemê re û berî ku derbasî mijarên li dor Şêx Hesên bibe behsa hin wesfên însanan dike û mirovan dabeşî ser sê-çar beşan dike.

*Çi insan hebî tev ji yek bavekî
Tefawut²³ di nav wan heye gellekî*

*Ku “ Feddelna be’den ‘ela be’din”²⁴ weha
Di tenzîl û qurana qedrê buha*

*Hinik jê ku xas in bi ‘ilm û edeb
Ji wan tê ‘îbadet hema sed celeb*

*Hinek jê ku cahil nezan in ji wan
Bi xeyrê xerabiyê naê ji wan²⁵*

*Hinik jê ne alim ne cahil dibin
Xerabiyê û başî ji wan çêdibin*

*Ne van ni ne wan in ewanê belek
Ne jor in ne jêr in weha ew gerek (9/6,7,8,9,10,11.)*

Piştî vê senifandinê helbestvan ji bo raddeya mirovahiyê ya herî baş rêçare/ çareresî jî nivîsandine. Piştî vê, du menaqibên dirêj di derbarê Şêx Hesên de hatine rîwayetkirin. Ji bo herdû rîwayetan jî rawî Hacî ‘Elî ye.

*Rawî ji vê ra ye Hacî ‘Elî
Bi bav û bi cidda ji Siltan welî (9/19.)*

Rîwayetên ku di vê beşê de hatine vegotin menqibe ne. Herwekî ku helbestvan jî wan weke “menaqib” binav dire.

22 Navê bêşê yê resen “ Di Behsa Hinek Asar û Wesfên Şêx Hesên de

23 Tefawut: Cudahî, cihêti

24 Feddelna be’den ‘ela be’din: Sureyê Beqere, ayeta 253. Yanê: Ew pêxemberin ku me hinek ji wan di ser ên din re girtine. Lê orîjînal a ayetê wihaye: “تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ”

25 Yanê xerabî û neçeyî ji wan zahir dibe û ji bilî xerabiyê tiştek ji wan nayê.

*Ji medh û ji ewsafê wî şêx Hesên
Menaqîb û ehwalê wîyyê hesên (9/165.)*

*Beşa dehem,*²⁶ behsa destpêka îcaza Siltan dike. Ev weke girzgehekê ye. Li gorî agahiyên vê beşê heşt şêxên (seydayên) Siltan hene û yê herî dawî jî Hezretî ‘Umer e. Ji 10 malikan pêk tê.

*Beşa yazdan,*²⁷ behsa şêxên Siltan dike. Heft şêxên wî yek bi yek hatine nasandin û pesinandin. Helbestvan ji bo her şêxekî Siltan binbeşek taybet vekiriye. Beş bi tevahî 100 mailk in. Li gorî agahiyên vê beşê navên şêxên Siltan ev in: Şêx ‘Uqeyl Muncebî, Şêx Surûç, Şêx ‘Elîlurremlî, Şêx Îbrahim Xewas, Şêx ‘Eliyyulfesanî, Şêx Yûsif bîn Ye‘qûb, Şêx Ebû Bekr-il Xezanî, ‘Umer îbnul Xettab. Beş ji 100 malikan pêk tê.

*Beşa duwazdan,*²⁸ behsa hecca Siltan Şêxmûs dike. Siltan bi du hevalên xwe yên qedîm re diçe hecê ku yek ji wan ‘Edî kurê Mûsafir e û yê din jî Şêx ‘Eqîl e. Li hecê kirin û ‘ibadetên wan bi hûrgulî hatiye destnîşankirin. Ji 111 malikan pêk tê.

*Beşa sêzdan,*²⁹ behsa beşeke hecê ya çûyîna Medîne û serlêdana cenabê pêxember e. Bi tefsîlî ev ziyaret hatiye rave kirin. 89 malik e.

*Beşa çardan,*³⁰ helbestvan di vê beşê de ji mijarê bi dûr ketiye û ketiye danasîna meqamên/ziyaretgahên Medîneya Munewwer e. Ji bo ku hecacên nû di vî warî de agahdar û zanyar bike ev beş nivîsiye. 26 malike.

*Ji heccacê nû ra beyan kim li vir
Ji bona muheyler nebin ew li wir*

*Medîna Resûl da ziyarte pir in
Binasin ewana heçî hûn herin (14/1,2.)*

*Beşa panzdan,*³¹ ji 64 malikan pêk tê û behsa jimara jinên cenabê pêxember in.

26 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Muqeddîma Îcaza Siltan de” ye.

27 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Îcaza Siltan de” ye.

28 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Seltenet û Hecca Siltan de” ye.

29 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Çûna Wan Ziyaretîya Mûhemmed Mustefa ‘Eleyhisselam de” ye.

30 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Ziyaret û Meqamatên Medîne de” ye.

31 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Jimara Ezwacê Mûhemmed Mustefa de” ye.

Di vî warî de jinên cenabê pêxember yek bi yek hatine nasandin û mijar bi teferûat hatiye rave kirin. Ev beş jî ji mijara sereke ya berhemê dûr e.

Beşa şanzdan,³² behsa zarokên cenabê pêxember û diya wan cenabê Xedîce dike. Bi tefsîlat li ser vê mijarê hatiye rawestan û 59 malik e. Ev beş jî ji mijara berhemê ya sereke dûr e.

Beşa Huvdan,³³ beşa dawî ye û behsa çûna Siltan a Bexdayê dike, 58 malik e. Bi vî awayî berhem diqede. Berbhem bi tevahî 1034 malik e. Di vê beşê de Siltan diçe Bexdayê, sulûka xwe li vê derê li cem Evdilqadirê Geylanê diqedîne û tê herêma Mêrdînê.

4. 3. Cûreyê Berhemê

Di serî de me berhem weke biyografi binav kir. Dîsa me di naveroka berhemê de diyar kir ku berhem pîranî ji şecereyekê hatiye kurdî/kurmancîkirin. Herweha têgehên tesewîfî û nîgaşên wê bi xurtî di berhemê de cih digirin. Herwiha aliyekî berhemê yê menqîbewarî jî heye ku ev jî me ber “menqîbename” yê ve dajo. Ji bo ku di vî warî de zelaliyek bête kirin û cûreya berhemê rast bête navandin, em dê li ser wan cûreyên ku *Siltan Şêxmûs* dişibe wan, bi kurtasî rawestî.

4. 3. 1. Menaqibname

Di ferhengê de wateya wê, “*kar û tevgerên rind û pesindane*” ne. Herwiha ev bêje pirjimara bêjeya menqabe/menqîbeyê ye. Di hin berheman de di wateya fezîletê jî hatiye bikaranîn. Di sedsala 9em de piştî ku li cîhana îslamî tesefîw berbelav bû, di istilaha sofîyan de weke “gotinên bi hikmet û tevgerên bi fezîlet ên nûmûnebar” hate pênase kirin. Piştî sedsala 11an peyva “keramet” ê li wateya “menqîbe” yê hate zêdekirin. Dema ku mezinên terîqetan (Qadirî û Rifaî) wefat dikirin, behsa kerametên wan (‘Ebdulqadirê Geylanî, Ehmed Rufa’î û wd.) dihate kirin. Piştî kerametên wan hatin nivîsîn û bi vî şiklî cûreya menaqibnameyê derkete holê (Şahin, 2004, r. 112). Armanca nivîsîna menaqibnameyan, aşkerekirina mezinahiya mezinên terîqetan bûn. Bi vî awayî pêgirên terîqetê (sofî) zeximtir bi terîqetê dihatine girêdan û baweriya wan a bi terîqeta wan xurttir dibû (Develioğlu, 2005, r. 785). Têkiliyeke xurt ya menqîbe û hikayetan jî bi hev re heye. Ji bo menqîbeyan dem û mekan pêwis nîn e.

Berhema Baqustanî ji hin aliyan ve dişibihe menaqibnameyê. Lewra di serî de lehengê herî mezin *Siltan Şêxmûs* şêxekî navdar û pîrê terîqetê ye. Herwiha bi hezaran mirîdên wî hebûne. Di berhemê de behsa gelek kerametên Siltan hatiye

32 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Ewladên Resûlullah de” de ye.

33 Navê bêşê yê resen “Di Behsa Çûna Siltan a li Bexdayê de” ye

kirin. Be taybet beşa çarem seranser kerametên wî ne. Herwiha behsa gelek kerametên xelifeyên wî jî hatiye kirin. Lê dîsa jî ji ber ku jiyana wî esas hatiye girtin û agahiyên jiyana wî yên têne zanîn li dû hev hatine ristîn û herwiha berhem piştî wefata şêx, di demeke kurt de³⁴ nehatiye nivîsîn, rasterast nakeve cûreya menaqîbnameyê. Dîsa di berhemê de cih û dem derdikeve pêşberî me ku ev cî û mekan îro jî têne zanîn. Weke Mêrdîn, Şeyxan, Mekke, Medîne, Bexda û wd. Ji ber dîrok û mekan diyar e, em nikarin berhemê weke menaqîbnameyekê pênase bikin û di nava vê cureyê de binirxînin.

4. 3. 2. Tesewifname

Tesewifname, seranser li ser hîmên tesewifi hatine nivîsîn. Rê û rêbaza vê riyê nişan didin. Mînakên ku têne dayîn jî hemû alav û amûrên vê meseleyê nin. Di berhemên seranser tesewifi de jiyana kesekî nîn e. Dibe ku behsa gelek kesan bête kirin (Deniz, 1990, r.215). Lê tenê bûyerên tesewifi û minakên vî warî derdikevin pêş. Berhema Baqustanî di vî warî de nakeve beşa tesewifnameyê. Tevî ku gelek têgeh û mefhûmên xurt yên tesewifi tê de hebin jî, hemû li dor jiyana *Siltan Şêxmûs* hatine rave kirin. Ji ber vê yekê ev berhem ne tesewifnameyê serbixwe ye.

4. 3. 3. Biyografi (Jînenîgarî/Jînname)

Biyografi jiyana kesekî navdar di hundirê xwe de dihewîne. Gelek taybetmendiyên vê cureyê hene. Divê nivîskar ji serê jiyana kesekî destpê bike (Durmuş, 2010, r. 289). Divê nivîskar hest û ramanên xwe tevî nivîsê neke. Kronoloji ji bo vê cureyê girîng e. Divê çavkaniyên rast û durust hatibin bikaranîn (Çelebioğlu, 2007, r. 16-17). Helbet vana hemû ji bo biyografiyê mureteb in. Du cureyên wê hene. Yek nezm/helbest û ya din jî nesr/pexşan e. Cureya biyografiyê ya nenzûm zêde pêşketî nîn e. Îcar gava ku em bere xwe didin berhema Baqustanî, hewleke biyografîk bêtir derdikeve pêşberî me. Lewra li gor agahiyên ji şecereyê û ji derdora xwe behev kiriye, berhema xwe hûnandiye. Her çend em nikarin bêjin ku biyografiyê têr û tekûz hatibe amade kirin jî, helbestvan xwestiyê ku biyografiyê xurt derxîne holê. Herwiha çawa ku li jor jî hate gotin ku ev berhem bêtir ji şecereyê sûdê werdigire, di hundirê wê de keramat û rîwayat û hikayat jî henin. Tevê wan jî ji hemû cureyan bêtir nêzî cureya jinenîgariyê ye. Loma jî me wê weke *biyografiyê menzûm* binavkir.

4. 4. Zimanê Berhemê

Bi kurdî/kurmanciyê sivik, herikbar û rewan hatiye nivîsîn. Di nav de pey-

34 Lewra ev berhem teqriben 815 sal piştî wefata *Siltan Şêxmûs* hatiye nivîsîn.

vên ‘erebî, tirkî û farisî jî bi rihetî tête dîtin. Herçend bi kêşeyê ve hatibe nivîsîn jî, zimanê wê gelek caran wekî axaftina rojane ye. Li gorî dîwanên klasîk ên kurdî zimanekî sadetir û siviktir hatiye bikaranîn. Mînak;

*Bînakî bilind û gelek pur temîz
Bi qedr û bi qîmet nezîf û ‘ezîz
...
Di pişt ra kelam û meqalê lezîz
Ku suhbet dirêj kir bi wan ra ‘ezîz*

4. 5. Vekolîna Berhemê ya Edebî

Helbestvan herî zêde peyv û hêmanên erebî tevî kurmanciya xwe kiriye. Bi sedan bêje, û terkîbên erebî di berhemê de hatine bikaranîn. Di berhemê de gelek peyvên erebî hene ku tesewîfî ne. Helbestvan bi dilekî rehet hêmanên erebî bikar anîne. Ji ber ku peydakirina kurdiya wan him dijwar e him jî rasterast bi wateyê çêkirina têkildariya wan?? ne pêkan e. Mînak;

*‘Efûkî me û vê weliyyê humam³⁵
Teberru³⁶ ji cem xwe li husnul xîtam³⁷*

Her çend ku hejmara wan kêm be jî hinek malik seranser bi ‘erebî hatine nivîsîn. Mînak;

*Liennel hedîd û îza messehû
Kelubbanin teriyyîn îza zabehe³⁸
....
Ku qehrul xebaya û qem’ul mudellîs³⁹
Û fehrul feneya û red’ul mûntemis
...
Wesade ‘eleyhîm bi wechen cemîl*

35 Weliyyê humam: Weliyê xwediyê himmet

36 Teberru’: Bona Xwedê dayîn

37 Husnul xîtam: Encemeke rind

38 Lewra dema ku wî dest bi hesin fikir weke şîr diheliya

39 “Ku qehrul xebaya û qem’ul mudellîs”: Nebaşiyê ji holê radike û taritiyê diçirîne
“Û fehrul feneya û red’ul mûntemis”: Kevirê qenciye ye dibe mani’ê muennîdan.

Wesade ‘eleyîm bî qedren cemîl⁴⁰

Hejmareke gelekî hindik bêjeyên Tirkî jî di berhemê de bi cih bûne. Mînak;

*Bi yalwariya⁴¹ dest ku maçî dikir
Hema şêx wî mehcûb mûheyyer dikir*

...

*Li rewhaniyyeta wan tu îmdat bike
Ji paşê li rê xwe qûrmîş bike*

...

*Guzelce dîqet et we eyyî de baq⁴²
We ger ne serê te bikim ez du şaq*

Di berhemê de malika herî balkêş a bi tirkî hûnandî ev e û wekî din di tu malikan de ewqas aşîkare tirkî nayê dîtin;

*Guzelce dîqet et we eyyî de baq
We ger ne serê te bikim ez du şaq*

Helbestvan bêjeyên farisî pir kêr bikaranîne. Mînak;

*Şeva ku nebe têd ne tirs û hezer⁴³
Digotî xweş e ev mekan û meqer*

Di berhemê de em rastî ayetên qurana pîroz jî tên ku hêjmara wan hindik e. Mînak;

*Ku “ Feddelna be’den ‘ela be’din⁴⁴ weha
Di tenzîl û qurana qedrê buha*

Helbestvan di hin ciyan de jî telmîhên bi bal ayetan ve bi kar anîne. Mînak;

40 Wesade ‘eleyîm bî wechen cemîl: Bi ruyêkî xweş, we’z û nesîhet li wan dikir
Wesade ‘eleyîm bî qedren cemîl: Bi qedrekî xweş, bû mezinê wan

41 Yalwari: Bergerîn, lavakirin e.

42 Guzelce dîqet et we eyyî de baq: Ev malik Tirkî ye. Ji qelemê re dibêje ku baldar be û baş bimeyziye.

43 Hezer: Tirs, xwe parastin

44 *Feddelna be’den ‘ela be’din*: Sureyê Beqere, ayeta 253. Yanê: Ew pêxember in ku me hinek ji wan di ser ên din re girtine. Lê orîjînal ayetê wiha ye: “تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ”

*Çi ku tim mûhibbê Xweda ew dibe
 Ku radiyy û merdî⁴⁵ di cennet dibe*

Cotepeyv û dubarekirina peyvan jî di gelek malikan de hatine bikaranîn. Bi vî awayî wateya meramê hatiye xurtkirin. Mînak;

*'Eliyyul fesanî bi navik zahîr
 Û murşid û kâmil weliyyê cehîr*

...

*Ji se'd û su'ûdê bide wî Kerîm
 Emîn û mûqîm b î di cennet ne'im*

....

*Lîbas û cîhaz kir ji wî ra dibîn
 Mûhibbê feqîr û 'elîl⁴⁶ û denîn⁴⁷*

Di vê berhemê de tekrîr bêşik (peyv) qelem (ê ye) e. Beyta qelemê di 8 beşên berhemê de di serî de cih digire. Wekî malikên mewlûdan ên dîsgotina/neqerata selawatan nebe jî em dikarin di durûvê dîsgotinê de bihesibînin. Beyta tekrîr a qelemê ev e;

*Qelem ey qelem ey qelem ey qelem
 Kerem ke qiyam ke eya muhterem*

Di berhemên wî de mijara dîn û tesewifê li cem hev disekine û zimanê xwe yê zikmakî bi awayekî pesindane ji xwe re kiriye amûr. Di berhema xwe ya 'Siltan Şêxmûs' de pesinandina zimanê kurdî dide. Weke mînak di ciyekî de dibêje;

*Bi elfazê sehl û bi qewlê sehîh
 Bi lîsanê kurdî gelek pur fesîh*

Di ciyekî din de jî wiha dibêje:

Bi lîsanê kurdî gelek pur fesîh

45 Radiyy û merdî: Wateya wê ew ji Xwedê razî û Xwedê jî ji wî razî ye. Telmîha bi bal sûretê Fecrê ayeta 28ê ye. Ayet wiha ye: "ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً"

46 'Elîl: Nexweş

47 Denîn: Bêçare

Ji eqwalê zana gerek bin sehîh

Her beş bi selat û selamên li ser pêxember (s.x.l.) bi dawî dibe. Ango malikên dawî yên beşan bi vî şiklî ne;

*Selat û selamê bidin hûn temam
Li ser wî Mûhemmed `eleyhisselam*

Giraniya dîdaktîk û tesewifê di berhemê de xuya ye. Helbestvan mijarek/şex-sekî tesewifi hilbijartî ye. Û li ser vê yekê pend û şîret û hikmet li binê hev rêz kirine. Ji ber ku ev mesele di gelek ciyên berhemê de bi cih in, em ê tenê mînakekê bidin ji beşa nehan. Di vê derê de him behsa fezîleta hikmet û zanîne dîke, him qala pêwistiyên ji bo bawermendekî dîke û him jî tehlîlek derûnî ya mirovahiyê radixe ber çavan.

*Seyahat û suhbet ji insan re ew
Ji `eql û ji fikrê çî derman e ew*

*Rêzan û te`lîm ji mer lazîm in
Ku `alîm û zana jî îşar⁴⁸ bibin*

*Çî insan hebî tev ji yek bavekî
Tefawut⁴⁹ di nav wan heye gellekî*

*Ku “ Feddelna be`den `ela be`din” weha
Di tenzîl û qurana qedrê buha*

*Hinik jê ku xas in bi `ilm û edeb
Ji wan tê `îbadet hema sed celeb*

*Hinek jê ku cahil nezan in ji van
Bi xeyrê xerabiyyê naê ji wan⁵⁰*

*Hinik jê ne alîm ne cahil dibin
Xerabiyy û başî ji wan çêdibin*

48 jî îşar: Ji kar re

49 Tefawut: Cudahî, cihêti

50 Yanê xerabî û neçêyî ji wan zahir dibe û ji bilî xerabiyê tiştek ji wan nayê.

*Ne van ni ne wan in ewanê belek
Ne jor in ne jêr in weha ew gerek*

*Heçî ku bi 'ilmê edeb girtiye
Ji qanûna şer'ê 'emel xwendiyê*

*'Emel jî bi tehqîq û îxlas bike
Xwedê jî rêya rast li ber wî dike*

Ji ber ku helbestvan di vî warî de şareza ye, di vegotina xwe ya berhemê de helbest tercîh kiriye. Baqustanî, wekî din jî helbest nivîsandine. Di helbestê de hêl û hêza xwe çespandiye. Ya duduyan bi riya helbestê fêrbûn hêsantir e, helbest bêtir dikare mijarê di birê de bihêle, bêyî ku meriv biweste an aciz be, dikare helbestê bixwîne, hetta jiber ke. Loma bi riya helbestê peyama rihettir digihêje armanca xwe. Yek jî ev cûre çeşneke klasîk e. Di edebiyata tirkî, farsî û erebî de bi dehan mînakên cureyên bi vî rengî hene. Herwiha qewlên kurdî jî bi helbestê hatine vegotin û bi ihtîmaleke mezin helbestvanê “Siltan Şêxmûs” hay ji vê çarçoveya giştî ya klasîk heye û di binê bandora vê bawêşîna mezin de maye.

Helbestvan çavkaniyên xwe yên di derbarê mijara xwe de diyar nake. Jixwe ev mijareke cuda û pirsgerêkeke dîrokî ye. Loma em ê nikaribin têkevin nava gengîşeyê wisa. Rastî û xeletiyên agahiyên berhemê mijareke din e. Lê ji aliyê dîrokê ve em dikarin bêjin ku ev berhem ji bo dîroka kurdan girîng e. Lewra di berhemê de gelek kesayetên navdar hene. Gelek herêm bi awayekî hatine zikirkirin û ji hêla dîroka tesewîfa kurdan jî ne hewceye ku meriv bêje ku çiqas girîng e.

4. 6. Nîgaşa/Têgeha Qelemê

Dema ku edebiyatnasek an wêjehezek vê berhemê bixwîne dê bi hêsaniyê bibîne ku têgeha qelemê weke amûreke xurt li ber wî/wê tezahur bûye. Bi gotineke din “qelem/xame” îlhamkariyek mezin ji helbestvan kiriye û ev alîkarî, şoreş û serîhildana qelemê rê li ber helbestvanî vekirîye. Qelemê rê li ber helbestvanî vekirîye da ku berehema xwe bi serkeftî kuta bike û ji bo xwendevanan jî çêjê edebî ya sirûştî diyarî kiriye. Ji ber vê jî têgeha qelemê mijareke berfireh a vê berhemê ye. Loma em dixwazin hinekî li ser vê mijarê rawestin.

Nîgaşa Qelemê di *Siltan Şêxmûs* de weke manîfestoyekê derdikeve pêşberî me. Helbestvan, bi axaftineke qelemî dest bi nivîsa xwe dike. Him mijarê balkêştir dike û him jî bi qelemê re bazar û muhebbetê dike. Hevde beşên pirtûkê hene. Di heşt beşan de qelem zindî ye û nivîskar bi qelemê re şor dike.

Têgeha “qelem”ê reng û ruyê berhemê guhertiye û ala edebiyata berhemê bilind kiriye. Baqustanî rengê qelemê bi awayekî hostane li temamê berhemê xistiye. Ew yekaheng û monotona mijarê bi saya serê qelemê şikandiye. Ji vî aliyê ji helbestvan di binê bandora Şêx Ebdurrehmanê Aqtepi de maye ku wî di berhema xwe ya kurdî ya navdar –Rewdunnen’îm- de bi qelemê re wiha diaxive:

Qelem ey qelem ey qelem ey qelem

Bizane di dil de mi zehf in elem

(Aqtepi-Rewdunne’îm)

Ev tekrîra qelema Aqtepi îlhamêk daye Baqustanî û rêzika yekem bi heman şiklî lê rêzika duyem li gorî xwe û serkeftî guhertiye.

Îlahî tû Rûhî nekî şermîsar

Kerr û lal û gêj e tu nîne medar

Di dawiya her beşa Aqtepi de ev malik heye. Kerr û lal û gêj sê peyvên ku li ser hev rewşeke neyînîyê baş terîf dike û mijarê zexim bi hev ve girê dide. Ji ber ku ev malik gelek caran di berhema Şêx Ebdurrehman de hatiye bikaranîn, û ji ber peyva kerr û lal û gêj di kurdî de pir têtê bikaranîn, Baqustanî jî di binê vê bandorê de maye û ev sêpeyvik bi kar anîye. Mînak;

Ker û lal û gêj im ji min nîn medar

Bi xeyrê kelîma şehadet qerar

Bi nîgaşa qelemê helbet cara ‘ewil Ehmedê Xanî di dawiya Mem û Zîna xwe de rê li helbestvanên dû xwe vekiriye. Lê em dikarin bêjin ku li ser têgeha qelema Baqustanî rasterast bandora Şêx Ebdurrehmanê Aqtepi çêbûye. Lewre di Rewdunne’îma Aqtepi de, di gelek ciyan de medhê qelemê heye, piştî medh û wesfên qelemê yên qenc, di cînan de tehdît destpê kiriye û alîkarî gelek caran ji qelemê hatiye xwestin. Herwiha di beşên qelemê de pesn û zelaliya zimanê kurdî jî hatiye dayîn. Heman teher di Siltan Şêxmûsa Baqustanî de jî aşkere xuya dibe. Ev jî dipeyitîne ku di vê berhemê de herî zêde bandora Aqtepi li ser Baqustanî çêbûye.

Di mebhesa ewwel de, di behsa îstîmdada ji ewliya de; Baqustanî bi guftogoya bi qelemê deriyê gotinê vedike. Di serî de gazî qelemê dike û wê vexwendiyê cem xwe dike û herwiha bi berkeftî û xwoşewîstî deng lê dike.⁵¹ Dixwaze dengekî bilind derxe û gelekî bi hewar û gazî ke. Bi vê hewar û gaziya xwe dixwaze însan, cin û

51 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Kerem ke qiyam ke eya muhterem

melek tev şiyar bibin. Yanî bi nivîsa xwe dixwaze dengê berze li dû xwe bihêle û vê raza xwe bi qelemê parve dike.⁵² Bi vî awayî dixwaze însan, cin û melek jê re têkevin temaşayê û şehadetê jê re bikin. Şehadetê jê re bikin ku wî heqqê qelemê daye û bi nivîsa xwe erka xwe bi cih aniye.⁵³ Axaftina Baqustanî bi qelemê re, bi vî awayî destpê dike û berî ku dest bi mesela xwe ya dîrokî (Siltan Şêxmûs) bike, bi qelemê diaxive û ji edebiyata xwe re qelemê dike huner.

Di mebhesa sisiyan de, di behsa pesn û medhê Siltan Şêxmûs de; helbestvan dîsa bi qelemê destpê dike û dixwaze ku qelem ji wî re serê xwe bitewîne, yanî jê re îtaet bike. Ev îtaet ji bi wateya ku qelem derdê dilê wî derîne û di vî warî de keslaniyan neke, ye. Dixwaze ku qelem binivîse û mebesta wî pêk bîne. Dîsa qelem di vê derê de *muhterem* e. Lewre wezîfeyê pîroz pêk tîne.⁵⁴ Ji qelema xwe re dibêje ku heçî tiştên ku min ji bo nivîsandinê di hişê xwe de biriye û aniye/tesewir kiriye ango sêwirandiye, tu binivîse lewra di vê riyê de alîkar û hêjayiyê pesinandinê tu yî.⁵⁵ Helbestvan dizane ku herçiqas di dil an di mejî kel hebe jî, ji derxistineke mayinde re qelem pêwîst e. Loma jî helbestvan car caran li ber dilê qelemê dide, li ber digere da ku alîkariya wê ji xwe dîr nexe. Qelem di vê derê de çi temsîl dike? Helbet qelem amûreke bêcan, û bêgav û bêgiyan e. Ewqas tezerrû, lava, îhtîramî û tehdîdên ku jê re têne kirin çi ne? Ya rastî qelem helbestvan bi xwe ye. Xîreta wî ye, vîna wî ye, têkoşîna wî ya nivîsinê ye.

Helbestvan ji qelemê re dibêje ku min di vê meseleyê de lêkolîn kiriye. Alavên ku ezê binivîsim amade ne. Vêca dor dora te ye ku tu alîkariyê bidî min û tiştên ku di hişê min de berbelav in tu li ser kaxezî tomar bike. Herwiha vê komkirinê ango nivîsinê bi zimanê kurdî ku gelekî fesîh e binivîse û di nivîsinê de jî bêjeyên hêsan û gotinên rast û durust bikar bîne.⁵⁶

Di mebhesa pêncan de, di behsa ecdadê Siltan de; qelem geh berxika ber dilan e geh berxika nava colên guran e. Lewra li vê derê boçûna helbestvan li dij hev tev digere. Qelem di serî de dîsa *muhterem* û muteber e.⁵⁷ Paşê weke xebatkarekî ku pêwîstiya wî bi şîretan heye, şîret lê tete kirin da ku bi karê xwe dakeve û sist nebe.⁵⁸ Pesindayîna zimanê kurdî dîsa li qelemê tete dubare kirin. Dixwaze mijara xwe bi

52 Bi zarîn hewar ke gelek pur gelek/Şiyar ke tu insan û cin û Melak

53 Bira bèn temaşa ji min ra bibin/Ji bona şehadet ji min ra bidin

54 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Kerem ke qiyam ke eya muhterem

55 Tu 'ewn û nesîrî' eya muftexer/Beyan ke li cem min heçî ku qeder

56 Ku teftîşa ehwalê sultan mi kir/Ji tarîx û qutbê sehîh her mi kir

Tu rizqê li vê der bike muctemî'/Ku guhdarê hazir bibin mutteli'

Bi hedd û usûlê gelek pur gerek/Ku nefret û 'eczê neke jê kesek

Bi elfazê sehl û bi qewlê sehîh/Bi lîsanê Kurdî gelek pur fesîh

57 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Kerem ke tu rabe eya muhterem

58 Bi heş be beyan ke çî tiştê li vir /Bi ser kî qewî be bi mislê kevir

kurdî bixemilîne û bikemilîne.⁵⁹ Û civatê bi jêhatîbûnan kêfxweş û dilgeş bike.⁶⁰ Piştî pend û gotinên xweş vêca helbestvan hêrs dibe û hêrsa xwe di serê qelemê re derdixîne û qelemê bi serjêkirinê tehdît dike.⁶¹

Di mebhesa nehan de, di behsa hinek asar û wesfê Şêx Hesên de; bi pesnê comerdî û mihteremî û qedirgiraniya qelemê dest bi gotinê dike. Herwiha wesfekî qelemê dide ku ev jî dijminê nezanî û cahilbûyîna wê ye. Helbestvan dide zanîn ku bi saya qelemê nezan zana dibin. Dîsa dide zanîn ku hebûna hikmetê bi qelemê tête eşkere kirin.⁶² Di berdeewama vê beşê de cara duduyan li qelemê vedigere û dilê xwe pê xweş dike. Jê re dibêje serê xwe rake, tu delîl î, bi kêf, şahî û fesahet beyan ke. Herwiha kurdî dîsa zimanekî rêzdar e û nivîskar ji qelemê re dibêje bi kurdî binivîse. Herwiha di vir de kaxez lewheke elmasî ye û mijara ku qelem dipeyitîne jî, neqşe ango nîgar e. Mijar ewqas li ber dilê şair delal e nîrxdar e û berketî ye.⁶³

Di mebhesa yazdan de, di behsa îcaza Siltan de; qelem tac e, ‘elem e û her dem di hawara wî de hatiye. Bi gazî û hawar alikariyê ji qelemê dixwaze. Dixwaze ehda xwe bi cî bîne. Soza wî ji dawilêanîna kitêbê ye. Û herwiha di vê dawilêanînê de hawara xwe bi qelemê re tîne û dixwaze bê fedî vê berhemê bi serfirazî biqedîne. Kurdî di vir de jî ciyê şanazî û pesindayînê ye. Herwiha kurdî him sehl/hêsan e him jî bi rêbaz û qaîde ye.⁶⁴

Di mebhesa duwazdeyande, di behsa seltenet û hecca Siltan de; dîsa hawara xwe bi qelemê tîne û bi gotubêja bi qelemê re dest bi gotinê dike. Alikariyê ji qelemê dixwaze. Dibêje eger tu alikariya min nekî, tu hal di min de nîne ku tiştêkî bi rêk û pêk binivîsim. Dibêje lewra ez kerr û lal û gêj im.⁶⁵

59 Tu ecdadê Siltanê Zolî weha/Beyan ke bi qedr û bi qiymet buha
Bi lisanê Kurdî gelek pur fesîh/Ji eqwalê zana gerek bin sehîh

60 Heval û civatê tu keyf xweş bikî/Ji ‘îşq û ji hubba tu serxweş bikî
Tu vana ji wan re bikî wek ‘elem/Ku wesfê te bêjim bi cewwad qelem

61 We ger ne serê te du seq kim tamam/Tu lal û tu ker bi li erdê heram
Hema rabe zûka beyan ke ji mer/Bi ‘îşq û muhebbet eya muftexer

62 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Bu cûd û sexawet eya muhterem
Kerem ke tu rabe li ser qissetê/Beyan ke ji wan ra evê hikmetê
Heçî ew nizan bî ku zane bibî/‘Eqil jê hilîne hem xweş bibî

63 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Serê xwe hilîne eya muhterem
Beyan ke ji ber mine ya qenc delîl/Bi kêf û fereh pur ne saxir zelîl
Heçî go ji mir got beyan ke neha/Tu rêz ke bi Kurdî bi qedrê buha
Li ser lewhê elmas tu neqşê bikêş/Heçî go bibîne dilê wî bi êş

64 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Hemîn tu xeyasî tu tac û ‘elem
Kerem ke bi îmdat gelek pur hiner/Ji sadatê meşhûr bi mislê fener
Ku soza mi dabû tu bîne serî/Bi şiklê xweşik hem ji ‘eyba berî
Çi ku ev meqamek mezin pur gelek/Ku dost pê muferreh bibin pur gerek
Bi elfazê Kurdî bi sehl û usûl/Di nava civatê ne kî min melûl

65 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Hemîn tu xeyasî tu tac û ‘elem
Kerem ke tu rabe li nav me neha/Bi himmet û xweşik beyan ke weha

Di mebhesa sêzdan de, di behsa çûna wan ziyaretiyya Mûhemmed Mustefa 'eleyhisselam de; mijar gelekî girîng e.⁶⁶ Pêxemberê ummetê dê bête wesifkirin.⁶⁷ Loma barê qelemê vêcarê gelekî giran e. Ji ber vê yekê helbestvan pêşî bi rêzgirî û ihtîramê li ber qelemê digere û dixwaze dilê wê xweş bike da ew jî dilê wî geş bike. Di serî de jî dibêje ku mijar Resûlê Xwedê ye, “bi bêjeyên şêrîn û paqij nêzî mijarê bibe” dibêje ji pênûsê re. Dixwaze çî hunerên qelemê hebe li vê derê derxîne holê. Çî yaqût û zeberced û elmasên ku ji qelemê dirijin hene, dixwaze di vê mijarê de bisrifîne.⁶⁸ Bi vê yekê dixwaze di civata xwendevanan de mehcûb nebe û vê beşê jî serkeftî biqedîne.⁶⁹ Piştî vê rûnêrmî û hêvdariya ji qelemê, vêcarê tehdît dest pê dikin. Bi tirkî bi qelemê re diaxive û divê ger bi baldarî karê xwe nekî ezê serê te jêkim.⁷⁰ Tehdît her ku diçin tundtir dibin û dibêje ez ê te têxim nava fikaran da ku çokên te bişkên.⁷¹ Dibêje tu nikarî xwe ji min rizgar bikî. Divê her dem tu di emrê min de bî.⁷² Hay ji xwe hebe. Xebata xwe rind bike û dilê civatê jî geş bike.⁷³ Di vir de bi gotineke kurmancî qelem, di qeleqa Xwedê de ye.

Di mebhesa huvdan de, di behsa çûna Siltan li Bexdayê; qelem di vê beşê de ji malika şeşan destpê kiriye. Helbestvan hatiye dawîya berhema xwe. Ev beş beşa dawî ye. Guftûgoya bi qelemê re dîsa bi hurmet û rêzdariyê destpê kiriye.⁷⁴ Lê gef di vê beşê de nînin, berevajî; pesnê herî zêde yê li qelemê di vir de hatiye dayîn. Helbestvan bi gihîştina dawîya berhema xwe kêfxweş e û dizane ku qelemê erkedariya xwe bi cih anîye. Loma ji wê re dibêje tu taca min î û tu fexra min î.⁷⁵ Ez bi te serbilind im. Herwiha ev tîen wateya sipasiya ji qelemê re jî. Meriv dikare bêje ku di vê beşê de xala balkêş, piştî karekî pîroz û serkeftî yê qelemê, spasiyên ji qelemê re, ye.

Hewar ke li rewhaniyyeta wan şerîf/Tu paşê bi rê kev edîb û zerîf

Tu xettek bikêşe gelek pur temîz/Bi nezm û usul û bi qedrê 'ezîz

We ger ne tu nîne ji mir qet xeyal/Bi nezmê beyan kim tu tiştek zelal

Kerr û lal û gêj im di behsê neha/Meqam kî bi xetr û 'alî weha

66 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Kerem ke qiyam ke eya pur kerem

67 Tu tiştek bibêje gelek mu'teber/Di heqqê resûlê Xweda bu qerer

68 Ji kutbê hedîsan û fiqhê tamam/Bi elfazê şîrîn nezîfê kelim

Ji yaqût bi qiymet ji cewher buha/Çî go bête gotin li qarşî şehan

69 Ne ku min civatê da me'yûs bikî/Ku 'eyb û qusûra gelek pur bikî

70 Guzelce dîqet et we eyyî de baq/We ger ne serê te bikim ez du şaq

71 Neha ez te têxim di senc û qeleq/Ku çogê te bişkê du çavê te peq

72 Ji destê tu cara tu nebî xelas/Ku îjar tu zanî weha jî bi nas

73 Tu haydê hewar ke li rê kar bibe/Li tiştek hema qet muheyzer nebe

Bi serbest bi rê de û dilxweş bike/Civatê weha pur muferreh bike

Li rewhaniyyeta wan tu îmdat bike/Ji paşê li rê xwe qûrmîş bike

Li ser mebhêsê wer neha bê dereng/Tu sewtê hilîne bi hiss û bi deng

74 Qelem ey qelem ey qelem ey qelem/Kerem ke qiyam ke eya muhterem

75 Tu teşrîf bike her tu taca min î/Ku 'ewnet bikî tim tu fexra min î

Naxwaze ku qelem di vê beşê de jî naziyan bike û tiştê ku dixwaze bibêje, bi hêsanî dixwaze ji hibra pênûsê biniqute.⁷⁶ Herwiha ji qelemê re dibêje bi hed, bi usûl û bi edeb be.⁷⁷ Piştî ku şîretên xwe diqedîne dîsa mijara xwe didomîne û heta dawî careke din li qelemê venagere.⁷⁸ Bi vî awayî nîgaşa qelemê bi dawî dibe.

5. ENCAM

Mela ‘Eliyê Baqustanî, şair, edîb, ‘alim û mutesewifekî vê serdemê ye. Wekî gelek şairên Kurd wî jî di medreseyan Kurdistanê de xwendiyê û feqî dane xwendin. Helbet ev tiştê gelek girîng e. Lewra gelek ‘alim û zanayan Kurd bi kurdî nenivîsandine. Piraniya wan bi ‘erebî nivîsandine. Loma jî kurdînişîya van ‘alimên hêja ji ziman û edebiyata kurdî re layiqê pesnê ne.

Ji ber mijar, têgeh, mefhum û rîwayetên ku bi biyografiyekê ne têkildar in, berhem dorpeç kirine pêwistî çêbû ku em yek bi yek li ser formen/cureyan nêzî biyografiye rawestin. Piştî hûrnêrineke biçûk hate ditin ku berhem, gihaştî nebe jî biyografi ye. Helbet helbestbûyîna berhemê jî girîngiya wê mezintir dike. Bi vî awayî hêjayî gotinêye ku, heta ku berhemeke biyografîk a menzûm bi dest nekeve, yekem biyografiya menzûm a kurmancî *Siltan Şêxmûs* e.

Tevî ku mijar bi awayekî çîrokane hatibe vegotin jî, lîrîzm, dîdaktîzm û rexneyê jî di nav de xwe dihewîne. Malikên lîrîk, lîrîzmê xwe dispêrin disîplîna tesewifê. Yên dîdaktîk ji pîrşîretiya helbestvan û ji hatina jenerasyona sofîtiya wî ye. Yên rexneyî jî ji nefsmezîniya mirovî û li gorî dîn û tesewifê nejiyîna mirvan derketiye. Ji bilî malikên ku rasterast jiyana *Siltan Şêxmûs* vedibêjin, yên mayî bêtir hikmet û tesewif in. Pesnê zimanê kurdî jî di gelek malikan de hatiye dayîn ku ev jî taybetiyeke din a berhemê ye.

Wisa bawer dikim ku nivîskarên nû yên kurdî baş ji van berheman sûd wernagirin; ango nikarin ji wan sûdê werbigirin. Ji ber vê jî di navbera berhemên do û îro de mesafeyê mezîna heye. Loma jî berhemên klasîk nikarin peyamên xwe bigihînin roja me û nîfşa îro. Herwiha mijar û zimanê modern ê nivîsê jî pala xwe pir nade berhemên berî xwe. Ji ber vê yekê pêwistiyeke mezîna bi lêkolîna van berhemên klasîk heye û divê bikevin nava heyata rojane ya nivîsa modern a kurdî.

Ev berhem yekem biyografiya *Siltan Şêxmûs* a kurdî/kurmancî û menzûm e. Ji xwe li ser jînameya *Siltan Şêxmûs* xebateke têkûz heta niha nehatiye kirin. Belkî ya herî berfireh jî ev berhem be.

⁷⁶ Tu nazdariya qet di vir de meke/Heçî ku mi niyyet tu zahir bike

⁷⁷ Bi hedd û usûl û gerek pur edeb/Bi îmdad û zarîn weha pur ‘eceb

⁷⁸ Ji rewhaniyyeta wan ku şahê cîhan/Bi himmetê hadir li her der bizan
Çi ku qesd û niyyet neha min ew e/Di vê mebhêsê de esil jî ew e

Berhem serapa bi motîfên tesewîfî dagirtî ye. Beşa yekê behsa îstîmdada ji ewliyayan e û beşa çaran behsa kerametên *Siltan Şêxmûs* e ku ev du beş zêdetir tesewîfî ne. Du beş ji bo pesn û medhê *Siltan Şêxmûs* hatiye veqetandin. Beşa pêncan behsa ecdadên Siltan e û beşa şeşan ji behsa ewlad û zarokên wî ye ku ev du beş beşên herî zêde ku têkiliya wan bi jiyana Siltan re heye, ne. Mixabin di beşên din de bi hûngilî jiyana Siltan nehatiye vegotin. Du beş ji bo xelîfên wî hatiye veqetandin ku ji van yek beşa nehan e ku ev beş beşa herî dirêj a berheme ye. Sê beşên berheme di derbarê hecca Siltan de ye (13,14,15). Piştî van beşên di derbarê hecca Siltan de du mijarên ku têkiliya xwe bi mijarê re tune, derdikevin pêşiya me. Ji wan yek behsa zewaca pêxember (s.x.l.) e û ya din ji behsa ewladên Wî ye. (15,16) Piştî van beşên bi siyera pêxember re têkildar, beşa dawî destpê dike ku ev beş seyeheteke Siltan û vegera wî vedibêje. Bi vegera Siltan ji Bexdayê ber bi Mêrdînê ve beş ji berheme ji diqede. Bi vî awayî hate eşkare kirin ku berheme ji kronolojîyê dûr e û li gorî plana helbestvan hatiye amadekirin.

Berhem him bi naveroka xwe, him bi cureya xwe ya edebî him jî bi şîklê xwe yî klasîk tameke cuda bera nava kaniya edebiyata kurdî dide. Ji aliyekî kêmasiyeke/valahiyeke jînameyê tijî dike, li hêla din di vê serdemê de çêja arûzê didomîne. Bi vî awayî berheme ji xwe re ciyekî taybet di nava refên berhemxaneyî kurdî de vediqetîne.

6. PÊVEK



Pêvek 1: Gundê Baqustan Tirba Mela 'Elî



Pêvek 2: Gundê Siltan Şêxmûs û Camiya Wê.



Pêvek 4: Tirba Siltan Şêxmûs.



Pêvek 5: Mela 'Eliyê Baqustanî

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَلَمٌ أَمْ قَلَمٌ أَمْ قَلَمٌ أَمْ قَلَمٌ
 بَيْنَ يَدَيْهِ هُوَ الَّذِي يَرْسُلُ
 تِلْكَ الْأَمْثَالَ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ
 آيَاتِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ
 وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ
 سَاهُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُضَلُّونَ
 وَمَنْ يُضَلِّهِ اللَّهُ فَمَا لَهُ
 مَدْرَجَةٍ يَتَرْتَبِعُهَا وَلَا
 يَخْتَارُ
 وَمَنْ يُؤْتِ اللَّهُ الْغِنَى
 فَكُلْ مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا
 تَبْذُرُوا آيَاتِ اللَّهِ تَبْذُورُونَ
 وَمَنْ يُؤْتِ اللَّهُ الْغِنَى فَكُلْ
 مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا تَبْذُرُوا
 آيَاتِ اللَّهِ تَبْذُورُونَ
 وَمَنْ يُؤْتِ اللَّهُ الْغِنَى فَكُلْ
 مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا تَبْذُرُوا
 آيَاتِ اللَّهِ تَبْذُورُونَ

Pêvek3: Rûpelê Yekem ê Siltan Şêxmûsa Mela 'Elî Baqustanî.

7. REFERANS

- Abdu'l-Halim b. Musa el-Mardini, (1993). *Eş-Şeceretu'd-Durriyye fi Menâkib Es-Saeti'l-Hâmidiyye*, Stenbul.
- Adak, A. (2015). "Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de Biyografiyên Menzûm ên Helbestvanan –Hacî û Cegerxwîn-", Nûbihar, h.130, Stenbol. 2015.
- Çağmar M. E. (204). *Edebi Açidan Arapça Mevlidler*, İlahiyat Yayınları, Ankara.
- Çelebioğlu, S. (2007), *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.
- Deniz, R. (1990). "Zarîfî'nin Yazma "Tasavvuf-Names" si, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, h.7, Kayseri.
- Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İ. (2010). "Tabakat", DİA, c.39, Ankara.
- Ertekin, M. Z. (2013). "Di Edebiyata Klasîk a Kurdî de Texmîs û Texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî", Mukaddime, h.6, Mardin.
- Kaya, M. (2011). *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, Weşanên Damla, Stenbol.
- Şahin, H. (2004). "Menâkibnâme", DİA, c.29, Ankara.
- Yılmaz, S. (2010). "Şêx Mûsa ez-Zûlî", Kovara Nûpelda, h.3, Wan.
- Zinar, Z.(2011). "Şêx Fethullahê Werqanîsî (1847-1900)" Kovara Nûpelda, h.5, Wan.

Çavkaniyên Destxet

Mela 'Elî Baqustanî, Siltan Şêxmûs.

Mela 'Elî Baqustanî, Mewlûd.

Mela 'Elî Baqustanî, Dîwan.

Mela 'Elî Baqustanî, El-Fesîhe

Mela 'Elî Baqustanî, Şerha Terkîb-i Bend û Terciî Benda Ziya Paşa.

Mela 'Elî Baqustanî, Tesewif.

<http://www.risaleforum.com/islami-nitelikli-yazilar/8863-Siltan-eyh-mus-eyh-musa-ezzuli-k-s.html>, (17.08.2013.)

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=96843>, (17.08.2013.)

Extended Abstract

There are still undiscovered styles in classical Kurdish literature. This is an exciting situation for young researchers. Naturally, it is not easy to discover these national works of Kurds who live in a vast geography in several countries. The works in Kurdish language of various literary styles are yet unknown. One of these literary styles is biography.

Molla Ali Baqustanî is one of the significant scientists, mystics and poets of our century. He was educated in eastern madrasas, received his scientific diploma and in addition to educating students in madrasas, he also wrote. Baqustanî, who wrote Kurdish and Arabic poems, also authored three Kurdish, seven Arabic, a total of nine unpublished books. In addition to the book scrutinized in this article, his other books written in Kurdish are *Divançe* and *Mevlid*. In the present study, his greatest work in Kurdish, *Sultan Şeyhmus* is reviewed. The book contains a stemma written in prose and the Kurdish version of the same in verse. The stemma is about the life of Şêx Mûsa Ez-Zûlî and its author is unknown. This handwritten stemma in prose was rewritten by Baqustanî in Kurdish / Kurmancî language and in verse. When Baqustanî was writing this work in verse, he did not confine himself to relay the information contained in the stemma, also demonstrated his abilities as a poet and a man of letters. Furthermore, he added other historical information about the stemma to the manuscript.

Both sections of the mentioned work is scrutinized in our study. Initially the Arabic stemma part was introduced and then the Kurdish part is examined in detail. The article includes an introduction and three sections. The introduction discusses the value of the work by classical poets of Kurdish language. The first section provides detailed information on the life and works of Molla Ali Baqustanî. In the second section, the life of Şêx Mûsa Ez-Zûlî is introduced. Because, the backbone of this article, the above mentioned book is about the life, personality and family of this individual. The third section contains the analysis of the work titled *Sultan Şeyhmus*, which is the subject matter of the present article. Here, the number of chapters, number of couplets included in the work, the prosody and rhyme structure and the subject of each chapter was provided in summary. Thus, the content of the work is conveyed. Due to the fact that the book was similar to travel, Sufi, and biographical books, these three genres were addressed, and it was concluded that the book was a biography. Following that stage, the literary style of the book was discussed using sample couplets. The final subtitle of this section – that includes the aggregation of the whole article – is about the way the theme “pen” is used in the work. The author used the metaphor / image of the pen in the beginning of the couplets proficiently, which contributed to the literary delight of

the work at a great extent. Here, each couplet that contained the pen metaphor is analyzed, and its meaning in the main text is given, in addition the originals of the couplets are given in the footnotes. The article ends with conclusion, resources and addenda sections.

In every region where madrasah tradition existed, classical works of literature were observed. When the madrasahs stopped functioning, literary and classical works continued their lives ineloquently. Thus, Bakustani continued the tradition of the classical poets with three Kurdish books he penned in this century.

As could be seen in the content of the work, Sufism surrounded the work from the beginning to the end. The aim was to introduce Şêx Mûsa Ez-Zûlî and especially his Sufi life to Kurdish audience in Kurdish language. The book was narrated in a fluent Kurdish. Lyricism reigns in the whole manuscript. The work, both with its content, its style and its novelty contributed to our literature significantly. The fact that aruz prosody was used in the work is an indication that the aruz tradition continued in Kurdish literature in the current century. Being a work written in classical style in the modern times only increases the importance of the book.